

УДК 39+745/749+356.35]:929Риб
DOI <https://doi.org/10.15407/mue2021.20.134>

КРАСИКОВ МИХАЙЛО

кандидат філологічних наук, професор кафедри українознавства, культурології та історії науки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна). ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5645-3215>

KRASYKOV MYKHAILO

a Ph.D. in Philology, a professor of the Department of Ukrainian Studies, Culturology and History of Science of the National Technical University *Kharkiv Polytechnic Institute* (Kharkiv, Ukraine). ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5645-3215>

Бібліографічний опис:

Красиков, М. (2021) «Красиве і корисне»: Побут-і-Буття у традиційній народній культурі українців (рефлексії з приводу книги «Ростислав Рыбальченко и его сельский мир»). *Матеріали до української етнології*, 20 (23), 134–138.

Krasykov M. (2021) *Beautiful and Useful: Life and Existence in the Ukrainians' Traditional Folk Culture (Reflections Apropos of the Book Rostislav Rybalchenko and His Rural World)*. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 20 (23), 134–138.

«КРАСИВЕ І КОРИСНЕ»: ПОБУТ-І-БУТТЯ У ТРАДИЦІЙНІЙ НАРОДНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ (рефлексії з приводу книги «Ростислав Рыбальченко и его сельский мир»)

Анотація / Abstract

У статті проаналізовано специфіку поєднання у світогляді та щоденному житті людей традиційної народної культури утилітаризму й естетизму, неподільність побуту і буття, що добре відчував непересічний слобожанський краєзнавець Ростислав Рыбальченко (1932–2019), творець власного скансену і автор низки книг, у яких подано детальний опис предметного світу сільської людини в Україні у ХХ ст.

На конкретних прикладах з книги «Ростислав Рыбальченко и его сельский мир» розкрито прагматично-естетичну єдність буденних сільських справ. Наприклад, побілка в українській хаті ще у другій половині ХХ ст. була не тільки вимушеною санітарно-гігієнічною процедурою, але й сакралізованою акцією, мала духовний підтекст. Робили її щонайменше тричі на рік: до Покрови, Різдва та Великодня. Отак буденне ставало святковим: адже свято починається психологічно не в день свята, а з підготовки до нього. І чистота в хаті не тільки корисна, але й прекрасна з погляду естетики. До того ж вона наповнювалася релігійним змістом і ставала еквівалентом душевного стану християнина перед святкуванням-згадуванням найзначніших євангельських подій.

У 1950-х роках побілку робити було просто, бо меблів у хатах було обмаль. За влучним спостереженням Р. Рыбальченка, «незахарашеність світлиці речами» мала й такий сенс: «<...> нічого зайвого не тиснуло на свідомість, ніщо не крало простір», якого й так було зазвичай небагато: хати неможливих людей були невеликими. Хата була дзеркалом душі, захарашувати яку не годиться.

Двір, сад, город – просторові знаки, які набувають особливого сенсу в традиційній народній культурі українців. Чистота, охайність, краса і та ж сама незахарашеність присадибного простору, за Р. Рыбальченком, у селян вважалися обов'язковими не через те, що в іншому випадку сусіди засуджуватимуть, а з огляду на внутрішню потребу більшості господарів.

У статті проаналізовано також деякі атрибути сільського простору і домашнього інструментарію, прагматика яких невіддільна від естетичного компонента, зокрема, криниця, коромисло, «кішка» тощо, пов'язані з водою.

Ключові слова: традиційна народна культура, Україна, Ростислав Рыбальченко.

The specific character of unification of traditional folk culture of utilitarianism and aestheticism in the worldview and everyday life of people, indivisibility of life and existence, perceived well by Rostyslav Rybalchenko (1932 – 2019), the outstanding local historian of Slobozhanshchyna, creator of his own skansen and author of a number of books with the detailed description of material world of rural people of Ukraine in the 20th century, are analyzed in the article.

Pragmatic and aesthetic unity of rural everyday tasks is described on the specific examples from the book *Rostyslav Rybalchenko and His Rural World*.

For example, white-washing in a Ukrainian house even in the second half of the 20th century has been not only a forced sanitary-hygienic procedure but also a sacral action with a spiritual context. It has been done at least three times a year: before the Feast Day of the Protection of the Mother of God, Christmas and Easter. In such a way the routine task has become the festive one as a holiday starts psychologically not on the very day of the holiday but from the preparation for it. Besides, tidiness inside the house is not only useful, but also beautiful from the aesthetic point of view. Moreover, it has been filled with religious sense and become the equivalent of the Christian's state of soul before celebrating-commemorating the most significant evangelical events.

In the 1950s it has been easy to do the white-washing because there is little furniture in the houses. According to Rybalchenko's accurate observation, "the fact that the chamber is not cluttered" has also the following sense: "<...> nothing superfluous can press the consciousness, nothing steals the space", which is usually scarce as poor people's houses are rather small. The house is the mirror of the soul, which should not be cluttered.

The yard, the orchard, the vegetable garden are all space signs which require a special sense in traditional folk culture of Ukrainians. According to R. Rybalchenko, in peasants' opinion the homestead space has to be clean, tidy, beautiful as well as uncluttered not because otherwise neighbours would gossip but because of the inner necessity of the majority of the owners.

Some attributes of the rural space and domestic equipment, the pragmatics of which is inseparable from the aesthetic component, especially those connected with water: the well, the beam, the anchor, etc., are also analyzed in the article.

Keywords: traditional folk culture, Ukraine, Rostyslav Rybalchenko.

Максим Рильський у вірші «Троянди й виноград» знайшов вдалу формулу гармонії Людини і Природи. Однак принцип «красиве і корисне» взагалі характеризує Побут-і-Буття у традиційній народній культурі українців. Так чи інакше про це писали ледь не всі уважні етнографи минулого і сучасності. Порушували й ми це питання [2].

У цій розвідці ми проаналізуємо розкриття означеної теми у книзі відомого харківського краєзнавця Ростислава Кириловича Рибальченка (18 січня 1932 – 4 березня 2019) «Ростислав Рибальченко и его сельский мир» [4].

Кілька слів треба сказати про самого автора. Юрист за освітою й педагог Юридичної академії за професією, він був не просто істориком краю, який написав низку солідних книг і статей. І не тільки творцем приватного скансену на власному подвір'ї у селі Мала Данилівка під Харковом. Він був людиною, яка зробила краєзнавство самою сутністю своєї екзистенції [докладніше див.: 1, 3], тому його спостереження щодо традиційного побуту – це не стільки зовнішній погляд, скільки внутрішній, бо майже все, про що

він пише, було в його реальному житті, оточувало в хаті, на подвір'ї, у селі.

Прагматика й естетика так само нероздільні у традиційному *modus vivendi*, як і Побут (щось звичне, буденне, низьке) і Буття (щось високе, значуще, сакралізоване).

Звичайна справа – побілка. Робили її «щонайменше тричі на рік: до Покрови, Різдва та Великодня. Такий ремонт робити було легко, оскільки меблів було обмаль. Нині ремонт – це справжнє стихійне лихо...» [4, с. 13]. Отак буденне стає святковим: адже свято починається психологічно не у день свята, а з підготовки до нього. І чистота у хаті не тільки корисна з гігієнічного аспекту, але й прекрасна з погляду естетики. До того ж вона наповнюється духовним (релігійним) змістом і є еквівалентом душевного стану християнина перед святкуванням-згадуванням найзначніших євангельських подій.

«Незахараченість світлиці речами» мала й такий сенс: «нічого зайвого не тиснуло на свідомість, ніщо не крало простір» [4, с. 17], якого й так було зазвичай небагато: хати незаможних людей були невеликими.

Кажучи про те, що українську хату письменники й художники давно розглядають як будівельний і художній феномен, Р. Рибальченко зазначив: «Українська хата-мазанка гармонійно поєднувалася з долівкою як своїм кольором, так і матеріалом. Це була стихійно знайдена гармонія» [4, с. 13]. Про який колір йдеться? «Коли глина просихала, то долівці надавали остаточного вигляду: покривали розчином зеленої глини...» [4, с. 13]. Зелений – колір трави, в природі зелена трава є не в усі пори року, а в хаті зеленкувата підлога в холодні зимові дні ніби створює весняно-літній настрій.

«Окошки на чотири шибочки», за Р. Рибальченком, є прикметною ознакою української хати, однак зараз «оконные проемы с рамами на 3–4 шибки стали заменяют сплошными стеклами, полагая, что света станет больше, но это нанесло ущерб эстетический, а он еще важнее, чем прагматический – фасады домов, их окна больше не улыбаются, не веселят душу, а смотрят на мир пустыми глазницами» [4, с. 15]. Звісно, це суб'єктивне сприйняття, притаманне лише людині поетичної вдачі, яка ностальгує за ідеалізованим минулим, і важко уявити, що хтось би сьогодні віддав перевагу не євровікну, а отим «шибочкам». А проте універсальне і глобалістичне здатне нівелювати місцеву специфіку настільки, що через одне-два покоління не залишиться й згадки про якусь свою відмінність. Плата за комфорт фізичний може обернутися дискомфортом душевним. Як тут бути – кожен вирішує сам.

Р. Рибальченко для своєї садиби обрав шлях максимального збереження усього давнього, нестандартного, а якщо такого не було, він його створював сам, але за старими зразками.

Двір – важлива частина садиби. Який двір – такий і господар. Р. Рибальченко згадує: «...Мої батьки спеціально не формували середовище двору, але завжди приділяли йому велику увагу. Дбали про його чистоту, не захаращували зайвими речами, які б могли зіпсувати вигляд двору. За периметром наш двір був обсаджений кущами бузку, а на межі із сусідським двором було посаджено чотири великих дерева. Поперек двору стояв флігель з дощок. Саме він утворював його площину. За флігелем був ще не-

величкий “чорний” двір, де батько колов дрова і складавав речі “неестетичного” вигляду» [4, с. 37]. Дії батьків – суто раціональні. Бузок, як і будь-які кущі, особливо колючі, це прекрасна додаткова огорожа садиби, однак у травні бузкові пахощі і кипіння квітів (та ще й по всьому периметру двору) перетворюють звичайне подвір'я на райський сад. Так раціональне одночасно стає ірраціональним, утилітарне починає вимірюватися естетичними категоріями.

«Садок вишневий коло хати» був також джерелом насолоди у квітневі дні, а квіти більшість селян висаджують і досі перед хатою не для продажу. Р. Рибальченко згадав, як багато уваги його батько приділяв квітам – зробив справжній «цветочный садик» та й уздовж доріжки посадив квіти. Сам Ростислав Кирилович пішов далі: ще у 1960-ті роки «решил заложить декоративный сад из типичных деревьев и кустарников Слобожанщины. Высадил много берез, лип, кустов калины, черемухи, создал и потаенные уголки, где господствовал хмель. Высадил также много луковиц пролесок, желтых тюльпанов, кустиков ромашек и папоротника. А на самом низком месте возле ручья посадил несколько кустиков вербы. В саду поселилось много птиц, и на верхушках берез вили гнезда сороки. В саду рассыпал землю с могилы Есенина и родины Гоголя, и теперь сад обрел для меня духовно-мемориальное значение. При входе в сад, перед мостиком, на арке, есть дощечка с латинским изречением HORT CAESARIS (сад наслаждений). И действительно, сад мне не приносит ничего утилитарного, а служит только наслаждению и удовольствию от нахождения в нем» [4, с. 42].

Дивак-маргінал не викликав такою «безгосподарністю» захоплення більшості «аборигенів», які вважали, що поряд із хатою треба садити картоплю, однак завжди знаходив поціновувачів його простого садового мистецтва серед друзів, які приїздили з Харкова.

Зрештою, для сільського мудреця-інтелектуала не така це вже була й безгосподарність, адже натхнення – це користь, та ще й яка для людини творчої! І Ростислав Кирилович зізнавався: «В теплую летнюю ночь, когда луна чарует своим фосфорическим светом, я выхожу в

сад и сажусь на свою заветную скамью. Хорошо в эти минуты думается, и часто всплывают в памяти слова Бунина: “усадыба спит...”» [4, с. 42].

Він називає свій сад «декоративним», однак нічого «спеціально декоративного» у цьому саду не було – всі рослини потрапили сюди з лісу, з гайочка, начебто просто ближче переселилися до людини. І так (хай і в менших масштабах) робили і роблять мешканці харківських околиць: пересадити з лісу кілька кущиків папороті або розвести під яблунькою проліски, барвінок, конвалії чи принести додому саджанець калини або глоду – звичайна справа. Є, звісно, любителі екзотів і шанувальники професійного ландшафтного дизайну, однак звичайній сільській людині значно приємніше бачити перед очима рослини знайомі з дитинства, бо ліс хоч і поруч, але ж не завжди є час туди сходити, а пролісок під вікном буде гріти душу весь час свого цвітіння і першим сповістить про початок весни.

І городництво, на думку Р. Рибальченка, теж не тільки меркантильне заняття: «Большое удовольствие общаться с молодыми, пока беспомощными растениями, готовить для них почву, ощущать запах разопревшей земли, свежего воздуха. А потом мы халим их, ухаживаем за ними, как за маленькими детками. Огород, если он является продолжением усадьбы, возделывается с большой любовью и радуется большим разнообразием культур. Часто возникают два чувства, и они идут рядом: прагматизм, поскольку мы хотим иметь овощи, и эстетика – от любви к растениям огорода, лесным, луговым» [4, с. 43].

Тин, зазначив Р. Рибальченко, входив у свідомість селян не тільки як суто функціональна споруда, адже й сьогодні у містах тиночками залюбки обгороджують деякі кав'ярні та магазини, хоча це не надто довговічна і надійна огорожа: «Плетни своим видом, естественной кривизной создавали впечатление гармонии всего сель-

ского. Они прекрасно сочетались с окружающей природой и ландшафтом. Все было в органическом единстве с фактурой материала, его цветом» [4, с. 45].

Колодязі й зараз на Харківщині іноді трапляються з різьбленням, з малюнками, незвичної форми. Р. Рибальченко констатував, що дерев'яні колодязі-журавлі почали зникати ще у 1930-х роках, але ще й у другій половині ХХ ст. вони «были живописным и оригинальным элементом села» [4, с. 56]. Сьогодні їх «замінили» псевдо-журавлі з металу, які де-не-де вищуються над колодязями у слобожанських селах.

Згадує принагідно Рибальченко і «кішку» – простий, але граціозний і своєму красивий пристрій для підняття відра чи будь-чого, що опинилося на дні колодязя: «Это простейшее кузнечное изделие в виде разрубленного на 4 части металлического стержня с загнутыми острыми концами. Такая кошка, шаря по дну, легко зацепляет своим острым когтем малейшую неровность ведра и поднимает его» [4, с. 56].

Ще більше захоплення викликає у людей з естетичним смаком звичайне коромисло, яке є не тільки дуже зручним приладом, але й привабливим за самою своєю витонченою формою. Та й процес перенесення води теж був «картинкою»: «Коромысло клали на плечо и, балансируя грузом ведер, совмещая с ритмом ходьбы, несли его домой. Особенно грациозно это выглядело, когда коромысло несла девушка с босыми ногами» [4, с. 56].

До безкінечності можна ще згадувати все, що оточувало (а частково і оточує) селянина в його побуті, і скрізь – те поєднання «красивого і корисного», про яке писав М. Рильський. А Ростиславу Рибальченку слід подякувати за те, що він, описуючи свій «сільський світ», завдяки «оптиці» поета і художника, зовсім не зайвий раз наголосив на естетичному складнику ПОБУТУ-І-БУТТЯ людини традиційної народної культури.

Джерела та література

1. Красиков М. М. Кириллыч. *Время*. 2019. 6 авг. С. 5.
2. Красиков М. М. Філософія буття слобожанського селянина. *Дух і Літера*. Київ, 1999. № 5–6. С. 428–442.

3. Красиков М. М. Экзистенциальное краеведение Ростислава Рыбальченко. *Культурна спадщина Слобожанщини : зб. наук. ст.* Харків, 2020. Чис. 43. С. 189–202.
4. Рыбальченко Р. К. Ростислав Рыбальченко и его сельский мир. Харьков : Курсор, 2014. 66 с.

References

1. KRASYKOV, Mykhaylo. Kirillych. In: Iryna RUMIANTSEVA, ed.-in-chief, *Time*. Kharkiv, 2019, August 6, p. 5 [in Russian].
2. KRASYKOV, Mykhaylo. Philosophy of Life of Sloboda Peasants. In: Myroslav POPOVYCH, ed.-in-chief, *Spirit and Letter*. Kyiv, 1999, no. 5–6, pp. 428–442 [in Ukrainian].
3. KRASYKOV, Mykhaylo. Existential Local Studies of Rostislav Rybalchenko. In: Yuriy PALKIN, ed.-in-chief, *The Cultural Heritage of Slobozhanshchyna: Collected Scientific Papers*. Kharkiv, 2020. no. 43, pp. 189–202 [in Russian].
4. RYBALCHENKO, Rostyslav. *Rostyslav Rybalchenko and His Rural World*. Kharkiv: Cursor, 2014, 66 pp. [in Russian].

Надійшла / Received 26.08.2021

Рекомендована до друку / Recommended for publishing 03.11.2021